

РОЗДІЛ II. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.921

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2023-2-02>

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ТРЕТІХ ОСІБ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Божко М. В.*аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін**Національна академія внутрішніх справ**пл. Солом'янська, 1, Київ, Україна**orcid.org/0009-0001-8004-039X**bilianskanv@gmail.com*

Ключові слова: *треті особи, еволюція правового регулювання, цивільне судочинство, етап правового регулювання, цивільний процесуальний статус третіх осіб.*

Наукова стаття присвячена дослідженню еволюції правового регулювання інституту третіх осіб у цивільному процесі України.

В результаті дослідження сформульовано висновок про те, що еволюція правового регулювання відповідного процесуального інституту послідовно охоплює наступні етапи:

- 1) зародження правового регулювання інституту третіх осіб у нормах римського приватного права, що характеризувалося правовою регламентацією можливості подання третьою особою самостійного позову та апеляційної скарги у випадках, якщо судове рішення у справі порушувало її права, свободи чи інтереси (I ст. – V ст.);
- 2) подальший розвиток правового регулювання інституту третіх осіб в епоху середньовіччя, особливістю якого була відсутність спеціальних засобів судового захисту прав третіх осіб, які не брали участі у справі. Водночас, такі треті особи надіялися правом звернутися до загальних способів захисту прав, свобод чи інтересів, нарівні зі сторонами процесу (V ст. – початок XIX ст.);
- 3) правове регулювання інституту третіх осіб нормами цивільного процесуального законодавства Австро-Угорщини та Російської імперії, яке супроводжувалося регламентацією правового статусу та порядку вступу у справу зазначених суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин (XIX ст. – 1963 р.);
- 4) розвиток правового регулювання інституту третіх осіб у нормах радянського цивільного процесуального законодавства, особливістю якого стала правова регламентація специфіки участі третіх осіб у трудових спорах (1963 р. – 2004 р.).

Зокрема, ЦПК УРСР 1963 р. було встановлено, що у справах про поновлення на роботі незаконно звільнених або переведених працівників суд може з власної ініціативи притягти до участі в справі як третю особу на стороні відповідача службову особу, за розпорядженням якої було проведено звільнення або перевід. Встановивши, що звільнення або перевід були проведені з явним порушенням законодавства, суд в тому ж процесі повинен покласти на винну службову особу обов'язок відшкодувати державному підприємству, установі, організації, колгоспу, іншій кооперативній організації, їх об'єднанню, іншій громадській організації шкоду, заподіяну в зв'язку з оплатою за час вимушеного прогулу або за час виконання нижчеоплачуваної роботи, у розмірі, передбаченому законодавством про працю;

5) правове регулювання інституту третіх осіб нормами сучасного цивільного процесуального права, що характеризується законодавчим визначенням низки суб'єктів, які є потенційними набувачами цивільного процесуального статусу третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог у визначених законом категоріях справ, а також встановленням правових наслідків незалучення у справу таких третіх осіб (2004 р. – до теперішнього часу).

EVOLUTION OF THE LEGAL REGULATION OF THE INSTITUTE OF THIRD PARTIES IN THE CIVIL PROCESS OF UKRAINE

Bozko M. V.

Postgraduate Student at the Department of Civil Law

National Academy of Internal Affairs

Solomyanska Square, 1, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0009-0001-8004-039X

bilianskanv@gmail.com

Key words: *third parties, evolution of legal regulation, civil proceedings, stage of legal regulation, civil procedural status of third parties.*

The scientific article is devoted to the study of the evolution of the legal regulation of the institution of third parties in the civil process of Ukraine.

As a result of the study, the conclusion was formulated that the evolution of the legal regulation of the relevant procedural institution consistently covers the following stages:

1) the origin of the legal regulation of the institution of third parties in the norms of Roman private law, which was characterized by the legal regulation of the possibility of a third party filing an independent claim and an appeal in cases where the court decision in the case violated his rights, freedoms or interests (I cent. – V cent.);

2) further development of the legal regulation of the institution of third parties in the Middle Ages, the feature of which was the absence of special means of legal protection of the rights of third parties who did not participate in the case. At the same time, such third parties were granted the right to apply to general methods of protection of rights, freedoms or interests, on an equal footing with the parties to the process (V cent. – beginning of the XIX cent.);

3) legal regulation of the institution of third parties by the norms of the civil procedural legislation of Austria-Hungary and the Russian Empire, which was accompanied by the regulation of the legal status and the procedure for joining the case of the specified subjects of civil procedural legal relations (XIX cent. – 1963);

4) the development of the legal regulation of the institution of third parties in the norms of the Soviet civil procedural legislation, a feature of which was the legal regulation of the specifics of the participation of third parties in labor disputes (1963 – 2004).

In particular, the Civil Code of the Ukrainian SSR of 1963 established that in cases of reinstatement of illegally dismissed or transferred employees, the court may, on its own initiative, bring the official who ordered the dismissal or transfer to participate in the case as a third party on the defendant's side. Having established that the dismissal or transfer was carried out in clear violation of the law, the court in the same process must impose on the guilty official the obligation to compensate the state enterprise, institution, organization, collective farm, other cooperative organization, their association, other public organization for the damage, caused in connection with payment for the time of forced absenteeism or

for the time of performing lower-paid work, in the amount provided for by labor legislation;

5) legal regulation of the institution of third parties by the norms of modern civil procedural law, which is characterized by the legislative definition of a number of subjects who are potential acquirers of the civil procedural status of third parties who do not make independent claims in the categories of cases defined by law, as well as establishing the legal consequences of non-involvement in the case of such third parties (2004 – until now).

Вступ. Ухвалене судом рішення за результатами розгляду спору між позивачем і відповідачем може вплинути на правовий статус інших осіб, зачепити їх свободи чи інтереси, порушити їхні права або стати підставою для пред'явлення до них регресного позову. Щоби не допустити такого, у справах позовного провадження можуть брати участь треті особи – суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які вступають у цивільну справу для захисту своїх суб'єктивних прав, свобод чи інтересів [1, с. 92].

Слід зазначити, що інститут третіх осіб у своєму розвитку пройшов довгий та непростий шлях. На кожному етапі свого становлення та подальшого розвитку, безумовно, були свої особливості. Але, як показує аналіз процесуального законодавства і цивільної процесуальної літератури, ці особливості знаходяться у прямій залежності від тієї економічної та політичної ситуації, котра складалась у державі в різні історичні періоди. Та виходячи із цього положення, неоднозначним був підхід до юридичного положення третіх осіб у цивільному судочинстві та визначенні самого поняття цього терміну [2, с. 163].

У межах цієї наукової розвідки ми проаналізуємо еволюцію правового регулювання інституту третіх осіб у цивільному процесі України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зауважимо, правова регламентація інституту третіх осіб у цивільному судочинстві бере свій початок за часів римського приватного права.

Так, відомий дореволюційний правознавець Д. С. Флексор (1871–1936 рр.) у роботі «Скасування рішень за заявами третіх осіб, які не беруть участі у справі» детально дослідив становлення інституту третіх осіб у римському та середньовічному процесі і, зокрема, зазначив, що норми того періоду, присвячені цьому питанню, вирізняються вкрай вузьким змістом. Римський процес будовався на суто формальних засадах, в силу яких не тільки «*litis contestatio*», а й всі його наслідки фактично становили собою результат особистого договору сторін «*quasi-contractus*», який не допускав ніякого втручання у справу. На самому початку процесу можливе було приєднання третьої особи до позивача або відповідача, що отримало згодом назву «*litis consortium*» [3, с. 31].

Відповідно до одного із фундаментальних юридичних принципів римського права «*res iudicata jus facit solum inter partes*» – законна сила судових рішень поширювалася лише на осіб, які брали участь у справі, і тільки для них створювала обов'язкову правову норму. Водночас, третім особам надавалося право подачі самостійного позову, а також апеляційної скарги [4, с. 46].

Таким чином, можна стверджувати, що римському приватному праві інститут третіх осіб отримав первісне правове регулювання, яке знайшло прояв у можливості подання «умовною» третьою особою самостійного позову та апеляційної скарги у випадках, якщо судові рішення у справі порушувало їх права, свободи чи інтереси.

Наступним історичним етапом правового регулювання участі третіх осіб у процесуальних галузях права слід вважати середньовічний французький судовий процес. Загальновідомо, що істотний вплив на французьке судочинство здійснив римський цивільний процес. Тому інтереси та права третіх осіб так само не знаходили собі спеціальних засобів судового захисту [4, с. 46].

Подальша еволюція правового регулювання інституту третіх осіб супроводжувалася його правовою регламентацією у Статуті цивільного судочинства Російської імперії 1864 р. та Австрійському Кодексі цивільного судочинства 1895 р., які діяли в той час на українських землях.

Зокрема, на західноукраїнських землях наприкінці XIX – початку XX ст. діяв Австрійський Кодекс цивільного судочинства 1895 р., який, крім співучасті у позові (Відділення II Глави I Розділу I), передбачав участь у справі третіх осіб (Відділення III). Так, перша частина зазначеного Відділення була присвячена вступу третьої особи у справу в якості пособника однієї зі сторін. Відповідно до Параграфу 17 Австрійського Кодексу цивільного судочинства 1895 р. особа, правовий інтерес якої залежав від того, чи буде вирішено справу, що розглядається між іншими особами, на користь тієї чи іншої сторони, мала право вступити у справу в якості пособника належної сторони [4, с. 46].

Так, відповідно до 20 параграфу цього Кодексу, якщо юридична сила майбутнього судового

рішення щодо спірного правовідношення мала поширюватися також на відносини між третьою особою та супротивною стороною, то третій особі – пособнику – надавалися права, які мав позивач за цим позовом [4, с. 47].

Далі щодо правової регламентації інституту третіх осіб у Статуті цивільного судочинства Російської імперії 1864 р., під владою якої на той час перебувала інша частина України.

Слід зазначити, що на зміну середньовічним інститутам і принципам суду і процесу, що існували в Росії до 1864 р., прийшли демократичні принципи судочинства, змагальності й диспозитивності, усний і гласний характер процесу, двоінстанційність розгляду справ (у результаті реформи судова система поділялася на дві частини: місцеві суди – мировий суд, з'їзд мирових суддів; загальні суди – окружний суд, судова палата), а також можливості суду щодо управління процесом [5, с. 48].

Статут цивільного судочинства 1864 р., який закріпив таку модель цивільного судочинства, власне, став першим на вітчизняному правознавчому ґрунті значним проектом щодо європеїзації цивільного процесу, а також певною мірою – формально-юридичним джерелом, що передбачало єдність процесу [6, с. 106].

Показовими в плані аналізу Статуту цивільного судочинства 1864 р. є твердження щодо винятково еволюційного значення Судових статутів XIX ст. і необхідності їх подальшого наукового дослідження як основ і фундаменту сучасного цивільного процесуального законодавства [7, с. 105].

Зауважимо, що у Статуті цивільного судочинства Російської імперії 1864 р. містилося 14 статей, які були присвячені правовому регулюванню інституту третіх осіб у цивільному судочинстві. Зазначені правові норми регламентували процесуальний статус третіх осіб у цивільному процесі, визначали їх види, встановлювали процесуальний порядок вступу та залучення третіх осіб до участі у справі.

В радянський період інститут третіх осіб отримав законодавче закріплення у цивільному процесуальному законодавстві – ЦПК УРСР 1963 р., а зі здобуттям Україною незалежності – і в господарському та адміністративному судочинстві [8, с. 6].

Так, у ЦПК УРСР 1963 р. третіх осіб законодавцем було класифіковано на два види – тих, що заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, і тих, що такі вимоги не заявляють; визначено їх правовий статус та процесуальний порядок вступу у справу; виокремлено особливості участі третіх осіб у трудових спорах.

Зокрема, ст. 107 ЦПК УРСР 1963 р. встановлено, що треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, можуть вступити

в справу до постановлення судового рішення, подавши позов до однієї або до двох сторін. Вони користуються усіма правами і несуть усі обов'язки позивача.

Водночас, треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, можуть вступити в справу на стороні позивача або відповідача до постановлення судом рішення, якщо рішення в справі може вплинути на їх права або обов'язки щодо однієї з сторін. Вони можуть бути притягнуті до участі в справі також за клопотанням сторін, прокурора або з ініціативи суду (ч. 1 ст. 108 ЦПК УРСР 1963 р.).

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог, користуються процесуальними правами і несуть процесуальні обов'язки сторони, крім права на зміну підстави і предмета позову, збільшення чи зменшення розміру позовних вимог, а також на відмову від позову, визнання позову або укладення мирової угоди, вимоги виконання судового рішення, ухвали, постанови суду (ч. 2 ст. 108 ЦПК УРСР 1963 р.).

В заявах про притягнення третіх осіб і в заявах третіх осіб про вступ у справу на стороні позивача або відповідача слід точно зазначити, на яких підставах третіх осіб належить притягти або допустити до участі в справі (ч. 3 ст. 108 ЦПК УРСР 1963 р.).

Щодо особливостей участі третіх осіб у трудових спорах, то відповідно до ст. 109 ЦПК УРСР 1963 р. У справах про поновлення на роботі незаконно звільнених або переведених працівників суд може з власної ініціативи притягти до участі в справі як третю особу на стороні відповідача службову особу, за розпорядженням якої було проведено звільнення або перевід. Встановивши, що звільнення або перевід були проведені з явним порушенням законодавства, суд в тому ж процесі повинен покласти на винну службову особу обов'язок відшкодувати державному підприємству, установі, організації, колгоспу, іншій кооперативній організації, їх об'єднанню, іншій громадській організації шкоду, заподіяну в зв'язку з оплатою за час вимушеного прогулу або за час виконання нижчеоплачуваної роботи, у розмірі, передбаченому законодавством про працю.

Наступним етапом новелізації цивільного процесуального законодавства України у відповідному контексті стало прийняття 18 березня 2004 року нового ЦПК України, у якому було деталізовано процесуальний порядок залучення до участі у справі або вступу в справу третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог (ст. 36), а також виключено норму, яка регламентувала особливості участі третіх осіб у трудових спорах.

Приблизно у цей же час інститут третіх осіб здобув законодавчу регламентацію у господар-

ському та адміністративному судочинстві: підставою для цього стало прийняття, відповідно, 06 листопада 1991 року ГПК України та 06 липня 2005 року КАС України.

03 жовтня 2017 р. Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким ЦПК України 2004 р. було викладено у новій редакції. У зв'язку із цим, певних змін у законодавчому регулюванні зазнав інститут третіх осіб у цивільному процесі.

Аналіз цивільного процесуального законодавства УРСР та незалежної України дає підстави стверджувати, що за цей час процесуальний статус третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору залишився майже без змін. Відповідні суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин наділяються всіма правами та обов'язками позивача та мають право вступити у відкрите провадження у справі з власної ініціативи.

Висновки. Таким чином, простеження еволюції правового регулювання інституту третіх осіб у цивільному процесуальному законодавстві України є підставою для висновку про те, що еволюція правового регулювання відповідного процесуального інституту послідовно охоплює наступні етапи:

1) зародження правового регулювання інституту третіх осіб у нормах римського приватного права, що характеризувалося правовою регла-

ментацією можливості подання третьою особою самостійного позову та апеляційної скарги у випадках, якщо судові рішення у справі порушувало її права, свободи чи інтереси (I ст. – V ст.);

2) подальший розвиток правового регулювання інституту третіх осіб в епоху середньовіччя, особливістю якого була відсутність спеціальних засобів судового захисту прав третіх осіб, які не брали участі у справі. Водночас, такі треті особи наділялися правом звернутися до загальних способів захисту прав, свобод чи інтересів, нарівні зі сторонами процесу (V ст. – початок XIX ст.);

3) правове регулювання інституту третіх осіб нормами цивільного процесуального законодавства Австро-Угорщини та Російської імперії, яке супроводжувалося регламентацією правового статусу та порядку вступу у справу зазначених суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин (XIX ст. – 1963 р.);

4) розвиток правового регулювання інституту третіх осіб у нормах радянського цивільного процесуального законодавства, особливістю якого стала правова регламентація специфіки участі третіх осіб у трудових спорах (1963 р. – 2004 р.);

5) правове регулювання інституту третіх осіб нормами сучасного цивільного процесуального права, що характеризується законодавчим визначенням низки суб'єктів, які є потенційними набувачами цивільного процесуального статусу третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог у визначених законом категоріях справ, а також встановленням правових наслідків незалучення у справу таких третіх осіб (2004 р. – до теперішнього часу).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: моногр. К. Атіка, 2011. 420 с.
2. Цал-Цалко Ю. Ю. Особливості інституту третіх осіб у цивільному процесі. *Правова держава*. 2016. № 21. С. 163–169.
3. Mousourakis G. *Fundamentals of Roman Private Law*. 2012. Springer. 379 p.
4. Кузьменко А. І. Становлення і розвиток інституту третіх осіб у процесуальних галузях права. *Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 5. С. 44–51.
5. Колмаков Н.М. Записка о судебной реформе в западном крае вообще и в частности в Киевской губернии. К.: Типография М.П. Фрица, 1872. 33 с.
6. Щербина П.Ф. Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине. Львов: «Вища школа», 1974. 190 с.
7. Савуляк Р. Судові органи Російської імперії на Україні за реформою 1894 року. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2004. Вип. 39. С. 122–126.
8. Кузьменко А. І. Треті особи в адміністративному процесі. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юридич. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Національний університет біоресурсів і природокористування України. К., 2017. 20 с.

REFERENCES

1. Bychkova S. S. (2011) *Tsyvilnyi protsesualnyi pravovy status osib, yaki berut uchast u spravakh pozovnoho provadzhennia* [Civil procedural legal status of persons participating in lawsuit proceedings]. Kiev.: Atika, 2011 (in Ukrainian)

2. Tsal-Tsalko YU. YU. (2016) Osoblyvosti instytutu tretikh osib u tsyvil'nomu protsesi [Peculiarities of the institution of third parties in civil proceedings] *Pravova derzhava*. 2016. № 21. P. 163–169 (in Ukrainian)
3. Mousourakis G. (2012) *Fundamentals of Roman Private Law*. Springer. 2012. (in English)
4. Kuzmenko A. I. (2015) Stanovlennia i rozvytok instytutu tretikh osib u protseusalnykh haluziakh prava [Formation and development of the institute of third parties in the procedural branches of law] *Naukovi zapysky instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2015. № 5. P. 44–51. (in Ukrainian)
5. Kolmakov N. M. (1872) Zapyska o sudebnoi reforme v zapadnom Krae voobshche y v chastnosty v Kyevskei hubernyy [Note on judicial reform in the western region in general and in Kiev province in particular]. K.: Typohrafiia M. P. Frytsa. (in Russian)
6. Shcherbyna P. F. (1974) Sudebnaia reforma 1864 hoda na Pravoberezhnoi Ukrainy [Judicial reform of 1864 in Right Bank Ukraine]. Lvov: «Vyscha shkola», 1974. (in Russian)
7. Savuliak R. (2004) Sudovi orhany Rosiiskoi imperii na Ukraini za reformoiu 1894 roku [Judicial bodies of the Russian Empire in Ukraine according to the reform of 1894]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia yurydychna*. 2004. Vyp. 39. P. 122–126. (in Ukrainian)
8. Kuzmenko A. I. (2017) Treti osoby v administratyvnomu protsesi [Third parties in the administrative process]. avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kandydata yurydych. nauk: 12.00.07 «Administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo». Natsionalnyi universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. K., 2017. (in Ukrainian)